

Z dejín filozofie je dostatočne známe, že filozofi nikdy netrpeli nedostatkom dobrých úmyslov a ušľachtilých ideí. Avšak rovnako známe je aj to, že dejiny nevelmi rešpektovali filozofov, že sa nevelmi šetrne zachovávali k ich humanistickým ambíciám.

Tým horšie pre dejiny — mohol volakedy povedať mudrc, ak bol dostatočne vzdialený od udalostí, ktoré by ho boli mohli vyrušiť z jeho sebaistoty. Kto je však dnes dostatočne vzdialený od reálneho behu dejín? Zdá sa, že idylické časy nezúčastneného pestovania múdrosti sa nenávratne minuli. Ak v dávnejších časoch jednotlivci, skupiny či národy mohli mať svoje viac-menej samostatné osudy, dnes je osud kohokoľvek neodmysliteľný od osudu ľudstva ako celku. Ľudstvo akoby sa postupne stávalo jedinou bytosťou so spoločnou senzibilitou, so spoločnými problémami i bolesťami a najnovšie aj — s možnosťou spoločného zániku. Vzájomná zviazanosť ľudí a národov prerástla do osudových rozmerov.

Je to lepšie alebo horšie pre filozofiu? Nadišiel čas, kedy dejiny vo svojom vlastnom záujme začnú konečne vnímať viac načúvať hlasu múdrosti alebo jej je súdené ostávať naďalej outsiderom dejín?

Schválne kladieme otázku utilitaristicky. Zdá sa, že dejiny naozaj nie sú stворené kvôli filozofii, kvôli tomu, aby dávali priestor pre demonštrovanie jej múdrosti. Nie beda dejinám, ale beda filozofii, ak nedokáže nájsť svoje miesto v nich, ak nedokáže využiť šance, ktoré jej práve ony dávajú, ak sa štíti banálnosti a špinavosti historickej praxe.

Pravda, filozofii nepristane a ani sa nikdy nevyznačovala prílišnou vtieravosťou. Mala vždy radšej tiché ústranie ako hlučnú arénu histórie. Hovorí sa, že múdrosť sa snúbi so skromnosťou. Žiaľ, nie vždy bolo na ošoh nielen pre ňu, ale aj pre spoločnosť, ak jej hlas zaznieval príliš slabo, ak nie dosť účinne doliehal k ušiam tých, ktorí by ho mohli premeniť v čin. Sú situácie, kedy múdrosť nemá právo mlčať, kedy je mlčanie prejavom slabosti, ak nie — zbabelosti. Aj skromnosť môže byť maskou pokrytectva a konformizmu.

Áké dôsledky pre filozofiu vyplývajú teda z postupujúcej integrácie osudov ľudí a národov, z nevídaného narastania veľkých a všeludských problémov?

Nebude azda nerealistické, ak zaznamenáme, že význam filozofie objektívne rastie. Presnejšie — rastie jej potenciálna potreba, pretože ak je reč o význame, tak pod tým sa rozumie aj spoločenská váha a autorita, a o tej sa asi nemožno vysloviť tak jednoznačne. Filozofia je tá disciplína ľudského poznania, ktorá jediná je schopná zmocniť sa problematiky sveta a človeka v celej jej totalite, ktorá teda nemôže nebyť povolaná vysloviť sa k problémom ľudstva v exponovanom štádiu jeho histórie, participovať na koncipovaní a formovaní jeho osudov. Pri svojom sebarefektovaní sa preto filozofia nesmie vyhýbať otázke vlastnej zodpovednosti, a to bez ohľadu na to, či sa jej aj zvonku dostáva náležitej pozornosti, či je alebo nie je dostatok ochoty načúvať jej hlasu, rešpektovať jej odporúčania.

Pravda, angažovanosť filozofie nie je angažovanosťou politického tribúna. Ak aj odhliadneme od toho, že politika si rada zakladá na vlastnej sebestačnosti a nie je vkusné vnucovať sa tam, kde nie sme vítaní, suplovanie je nielen veľmi nevďačná,

* Skrátený text tohto príspevku, napísaného pre Európske fórum v Alpbachu k téme *Filozofia v súčasnej spoločnosti*, bol uverejnený v Kultúrnom živote 1966. č. 36.

ale i málo efektívna činnosť. Filozofia, ak má ostať verná sebe samej, si musí nájsť špecifickú formu angažovanosti, formu, v ktorej by sa uplatnila vo svojej svojbytnosti, ako teória bytia a poznania, ale aj — ako predsunutá hliadka cti a rozumu, pravdy a pokroku.

Svojráznou črtou filozofie v porovnaní s inými formami tvorivej ľudskej aktivity je, že sa v nej vnútorne spája aj existenciálny, aj poznávací aspekt ľudského bytia. Ak sa o filozofii hovorí, že je vedou, tak tým sa vystihuje len jedna jej stránka, len časť jej bytostného určenia. Filozofia je vedou, ale je viac ako vedou: Je duchovným sebaujavením a sebarealizáciou človeka v celej plnosti jeho rôznorodých dimenzií. Zaujímajú ju nielen ten alebo onen fragment skutočnosti, ale skutočnosť ako celok. Pretože je v celku skutočnosti zahrnutý i sám človek, nedíva sa na ňu nezainteresovane, iba ako na objekt poznania a pretvárania bez vzťahu k človeku, ale zaujímajú ju predovšetkým samotný tento vzťah, ľudské dimenzie skutočnosti. Ak sa veda pýta, aká je povaha skutočnosti, filozofia sa okrem toho pýta i na to, aký je jej zmysel — prirodzene, zmysel pre človeka. A navyše — pýta sa i na zmysel existencie samotného človeka.

Filozofia má teda zvláštny vzťah ku všetkým ostatným formám ľudskej aktivity. Ak jedným z jej podstatných určení je ozrejmať zmysel ľudského bytia a bytia vôbec vo vzťahu k človeku, tak toto určenie v konkrétnom význame znamená, že je povolaná byť aj strážcom pravého ľudského zmyslu ktorejkoľvek inej špecifickej aktivity. To, čo je pre iné oblasti vonkajšie, je pre filozofiu vnútorné. Veda nestráca atribút vedeckosti, ak si nekladie za úlohu skúmať, či sa jej výsledky nezneužívajú proti človeku. V politike — aj keď je osnovaná na demokratických princípoch — hrozí vždy nebezpečenstvo, že sa egocentrické záujmy budú vydávať za záujmy všeobecné. Ak odhliadneme od náboženstva, ktoré problematiku ľudskosti mystifikuje, tak azda len umenie má vnútorne niečo spoločného s touto špecifickou stránkou filozofie. Avšak na rozdiel od filozofie umenie utvrdzuje humánnosť nie tak vo sfére racionality, ako skôr vo sfére emocionality. Pokiaľ sa bezprostredne prihovára intelektu, môžeme aj u umenia hovoriť vlastne o jeho filozofickom obsahu a hodnote.

Bez indetifikácie tejto špecifickej povahy filozofie, t. j. dialektickej jednoty existenciálneho a poznávacieho momentu vo filozofii, by asi bolo ťažko možné plne vystihnúť postavenie filozofie v dnešnej spoločnosti. Ani filozofia — a to aj pri reflektovaní seba samej — nie je totiž ušetrená tendencie zjednodušovania, tendencie absolutizácie jednostrannosti. Niekedy k nej dochádza možno mimovoľne, niekedy je to možno prirodzený dôsledok rastúcej špecializácie aj vo vnútri filozofie — v každom prípade to však nevelmi prospieva spoločenskej váhe a účinnosti filozofie. Najhoršie je, ak redukcionizmus akéhokoľvek typu je formou vyhybania sa vlastnej, niekedy i riskantnej zodpovednosti, formou, v ktorej sa filozofia sama pre seba snaží nachádzať ospravedlnenie a útechu za to, že nie je práve na výške svojho poslania, že zlyháva v plnení svojej špecifickej funkcie.

Príkladom redukcionizmu, vyplývajúceho z príružkej špecializácie, môže byť moderný pozitívizmus. Sympatické na ňom je, že jeho sebaredukcia na filozofiu vedy, resp. ešte užšie na sémantickú analýzu vedeckého jazyka je vedomá a dobrovoľná a v tomto presne vymedzenom zmysle vlastne i produktívna. Pravda, zahľadenosť od problémov vedy a vedeckého poznania ako do problémov pre filozofiu jedine dôstojných nedáva ešte oprávnenie pre kategoricky odmietavý postoj k problematike existenciálneho typu ako k problematike údajne nevedeckej. Na druhej strane však predsa za oprávnenú možno pokladať znechutenosť pozitívizmu nad špekulatívnym alebo jednostranne ideologickým nastolovaním a riešením tejto problematiky, s akým sa aj v súčasnosti ne-

zriedka stretámë. Bodaj by filozofiu „ochudobňoval“ len taký ušlachtilý pátos, akým je pátos pre vedu, pre exaktnosť vedeckého jazyka!

Žiaľ, deformácia môže postihnúť i samotné etické základy filozofie. Ťažko povedať, že sú na výške doby také orientácie vo filozofii, ktorých zmyslom je konformistická apológia existujúceho, bezperspektívne utvrdzovanie daného stavu. A vonkoncom anti-humanánný, ale aj antifilozofický zmysel majú také orientácie, ktoré sa pokúšajú quasi filozoficky fundovať rôzne mocenské ambície alebo dokonca i politiku agresivity, revanšizmu, neznášanlivosti medzi národmi a rasami a pod.

Ako je známe, redukcionizmu sa nevyhla ani marxistická filozofia. Pre jej stúpcov je to tým bolestnejšie, že práve v jej základných východiskách bol pôvodne najkonkretnejšie vyjadrený princíp jednoty progresívnej teórie a progresívnej praxe, vedy a etiky, pravdy a humanity.

Nie je tu príležitosť zamýšľať sa nad tým, ako mohlo dôjsť k takzvanej dogmatickej deformácii marxizmu. Hovorím schválne „k takzvanej“, pretože termín dogmatizmus nevystihuje najpresnejšie povahu tejto deformácie. Je to len jej vonkajšia podoba, výsledný stav, ale príčiny tohto skostnatenia spočívali v základnejšom procese postupnej dezhumanizácie marxizmu, jeho odezivovania, vykľúštenia existenciálneho momentu ako konštituálnej zložky jeho teoretickej štruktúry. Dá sa to vyčítať aj zo sebadefinície dogmatickej filozofie, v ktorej sa označovala za vedu o najvšeobecnejších zákonoch prírody, spoločnosti a myslenia. Aspekt človeka a vzťahu k človeku, čiže antropocentrický aspekt, ktorý mal v Marxovom koncepte filozofie fundamentálny význam, sa v tejto pseudoscientistickej redukcii filozofie úplne stratil. Nečudo, že filozofia, pozbavená funkcie skúmať zmysel vecí vo vzťahu k človeku, nedokázala byť ani dost účinným strážcom jeho vlastných hodnôt, jeho autenticity, slobody a nedotknuteľnosti, dost účinným kritikom všetkého toho, čo bolo namierené proti nemu a čo diskreditovalo aj ideu socializmu ako slobodnej a humánnej spoločnosti.

Je dobre známe, že marxistická teória, jej progresívne prúdy sa veľmi úprimne a kriticky vyrovnávajú s touto svojou nedávnou minulosťou, že neostávajú len pri skúmaní vonkajších prejavov ideových a spoločenských deformácií, ale usilujú sa pochopiť aj ich skryté príčiny a zdroje, preniknúť k spoločensko-štruktúrnym predpokladom ich vzniku a prípadnej reprodukcie. Doterajšie výsledky a zanietenosť, s akou sa marxistická teória podujala na túto kritickú analýzu, sú príznakom snahy o skutočnú a podstatnú obrodu marxizmu.

Nejde však natoľko o minulosť. Dôležitejšie je, ako sa filozofia dokáže orientovať v súčasnosti a ešte viac — či a nakoľko dokáže objaviť a teoreticky identifikovať hybné sily budúcich progresívnych spoločenských premien. Práve filozofia je najpovolanejšia byť reflektorom terénu budúcnosti, predbojovníkom budúcich spoločenských zápasov a úsilí.

Abý však bolo možné realisticky nahliadnuť do budúcnosti, aby bolo možné vyzbrojiť priebojné spoločenské sily adekvátnou teóriou ich možností a perspektív, k tomu nestačí mať dobrú vôľu a schopnosť vízií. K tomu je nutná bezprostredná a neprestajná ideová účasť na ich súčasných praktických snaženiach, takrečeno existenciálne prežívanie ich riskantných zápasov. Pretože nijako ináč ako na základe oboznámenosti s reálnym spoločenským pohybom, a teda aj na základe zúčastnenosti na jeho peripetiách a rizikách nie je možné vyhmatáť pre teóriu tie pravé, reálne a kľúčové problémy praxe, ktorých riešenie by mohlo byť maximálne komunikatívne s potrebami ďalšieho spoločenského pohybu.

Priestor, v ktorom je dané pohybovať sa filozofii, nie je len priestor vedy, ale aj priestor humanity. Jej úlohou nie je len zisťovať fakty a skúmať ich vzájomné vzťahy,

ale i hodnotiť ich vzťah k človeku, hodnotiť ich z hľadiska ich ľudského zmyslu. Pre filozofiu nemôže byť ľahostajné, či sa daná objektívne zistená súvislosť alebo zákonitosť využíva pre alebo proti človeku, či slúži alebo prekáža utvrdeniu humanity. Ak ide o otázku ľudskosti, o otázky humánneho pokroku, filozofia nemôže byť neangažovaná. Etika je integrálnou zložkou filozofie. Nie ako osobitná filozofická disciplína, ako teória morálky, ale ako podstatný aspekt filozofie ako takej, ako jej neodmysliteľná črta, ako spôsob, ktorým sa realizuje jej postoj k svetu, jej zodpovednosť.

Nielen o pravdu, aj o dobro je povolaná usilovať filozofia. To nie je rozdzvenie filozofie. Boj o dobro je súčasne bojom o pravdu, pretože pravda vo svojom najhlbšom zmysle je vždy pravdou pre človeka. Práve zjednotenie pravdy a dobra, poznania a etiky dáva filozofii novú, vyššiu, bohatšiu jednotu, v ktorej sa môže naplniť jej pôvodný, neredukovaný zmysel, jej poslanie nielen ako metódy poznania, ale aj ako etiky poznania. Múdrostou filozofie nie je akákoľvek múdrosť, ale práve múdrosť pravdy pre človeka.

V boji proti zlu je človek vo veľkej nevýhode: býva osamelý a bezbranný, zatiaľ čo zlo je nadané veľkou schopnosťou integrovať sa a vyzbrojovať mocou. Je len jedno východisko: usilovať sa o to, aby sa dosiahla aj integrita dobra, proti integrite zlovoľnej moci vybudovať integritu demokratického spoločenstva ľudí, ktoré by nedovoľovalo zneužívať moc proti človeku, ktoré by dokázalo podrobiť účinnej kontrole fatálne sily zla, hroziace ľudstvu záhubou. Práve v tomto úsilí, v hľadaní nových ciest humanity, v hľadaní nových foriem, v ktorých by sa mohla naplniť a ona sama získať moc proti zlu, v hľadaní nových perspektív a priestorov pre dobro a pravdu je dnes veľké poslanie filozofie. Ľudstvo potrebuje filozofiu, potrebuje ju však nie ako mudráctvo, ako chytračenie priživujúce sa na egocentrizme moci alebo partikularistickej neznášanlivosti, ale ako múdrosť zodpovednosti, múdrosť, schopnú dať orientáciu, nádej a istotu.